

1. תלמוד בבלי מסכת ברכות דף כא:

וכן אמר רב אדא בר אבהו: מנין שאין היחיד אומר קדושה - שנאמר: ונקדשתי בתוך בני ישראל - כל דבר שבקדושה לא יהא פחות מעשרה. מאי משמע? דתני רבנאי אחוה דרבי חייא בר אבא: אתיא תוך תוך. כתיב הכא: ונקדשתי בתוך בני ישראל וכתיב התם: הבדלו מתוך העדה הזאת, מה להלן עשרה, אף כאן עשרה.

Similarly, Rav Adda bar Ahava stated: From where is it derived that an individual may not recite *kedusha* alone? As it is stated: "And I shall be hallowed among the children of Israel" (Leviticus 22:32), any expression of sanctity may not be recited in a quorum of fewer than ten men. The Gemara asks: How is this inferred from that verse? The Gemara responds: This must be understood in light of a *baraita*, which was taught by Rabbenai, the brother of Rabbi Hiyya bar Abba: It is inferred by means of a verbal analogy between the words among, among. Here it is written: "And I shall be hallowed among the children of Israel," and there, regarding Korah's congregation, it is written "Separate yourselves from among this congregation" (Numbers 16:21). Just as there among connotes ten, so too here, among connotes ten. The connotation of ten associated with the word among written in the portion of Korah is, in turn, derived by means of another verbal analogy between the word congregation written there and the word congregation written in reference to the ten spies who slandered Eretz Yisrael: "How long shall I bear with this evil congregation?" (Numbers 14:27). Consequently, among the congregation there must be at least ten.

2. תלמוד ירושלמי (וילנא) מסכת ברכות פרק ז

מניין לעדה שהיא עשרה ר' בא ור' יסא בשם רבי יוחנן נאמר כאן עדה ונאמר להלן עדה מה עדה שנא' להלן עשרה אף עדה שנא' כאן עשרה. א"ר סימון נאמר כאן תוך ונאמר להלן תוך [בראשית מב ה] ויבאו בני ישראל לשבור בר בתוך הבאים מה תוך האמור להלן עשרה אף כאן עשרה.

3. הר"ן על הרי"ף מסכת מגילה דף כג: (יג: בדפי הרי"ף) ד"ה ואין נושאים

...ובני ישראל עשרה משמע כדילפינן בגמרא לענין דבר שבקדושה... ומיהו הני מילי כולהו אסמכתא דרבנן נינהו דסדר תפלה גופה דרבנן:

4. פרי מגדים אורח חיים אשל אברהם סימן נה

... אף על גב דאמרין ונקדשתי... ובסוכה כ"ח ב' בתוספות ד"ה לרבות [כתבו] דבני ישראל ממעטינן גרים אי לית רבויא, מכל מקום כאן אסמכתא, דהא גר כשר להיות ש"ץ... ואין סברא דלא מצטרף לעשרה.

5. שולחן ערוך או"ח הלכות ברכות השחר ושאר ברכות סימן נה

סעיף א - אומרים קדיש. וא"א אותו בפחות מי' זכרים בני חורין גדולים שהביאו ב' שערות, וה"ה לקדושה וברכו שאין נאמרין בפחות מעשרה.

סעיף ד - יש מתירין לומר דבר שבקדושה בתשעה וצירוף קטן שהוא יותר מבן שש ויודע למי מתפללין, ולא נראין דבריהם לגדולי הפוסקים וה"ה דעבד ואשה אין מצטרפין. הגה: ואפילו על ידי חומש שבידו אין לצרפו. מיהו יש נוהגין להקל בשעת הדחק (הרא"ש ומרדכי והגהות מיימוני פ"ט מהלכות תפלה).

6. ערוך השולחן אורח חיים סימן נה סעיף י

... וזה שכתבו שיש מקילין בשעת הדחק כתב הלבוש שלא ראה נוהגין להקל אף בשעת הדחק וכן אנו מורין הלכה למעשה.

7. תלמוד בבלי מסכת ברכות דף מז:מח.

אמר רבי יוסי: קטן המוטל בעריסה מזמנין עליו. והא תנן: נשים ועבדים וקטנים אין מזמנין עליהם! - הוא דאמר כרבי יהושע בן לוי, דאמר רבי יהושע בן לוי: אף על פי שאמר קטן המוטל בעריסה אין מזמנין עליו - אבל עושין אותו סניף לעשרה. ואמר רבי יהושע בן לוי: תשעה ועבד מצטרפין... אמר רב הונא: תשעה וארון מצטרפין. אמר רבי ליה רב נחמן: וארון גברא הוא? - אלא אמר רב הונא: תשעה נראין כעשרה מצטרפין. אמרי לה: כי מכנפי; ואמרי לה: כי מבדרי. אמר רבי אמי: שנים ושבת מצטרפין. אמר רבי ליה רב נחמן: ושבת גברא הוא? ... אמר רבי יוחנן: קטן פורח מזמנין עליו. תניא נמי הכי: קטן שהביא שתי שערות מזמנין עליו, ושלא הביא שתי שערות - אין מזמנין עליו, ואין מדקדקין בקטן... ולית הלכתא ככל הני שמעתתא אלא כי הא דאמר רב נחמן: קטן היודע למי מברכין - מזמנין עליו. אביי ורבא הוו יתבי קמיה דרבה, אמר להו רבה: למי מברכין? אמרי ליה: לרחמנא. - ורחמנא היכא יתיב? רבא אחוי לשמי טללא, אביי נפק לברא אחוי כלפי שמיא. אמר להו רבה: תרווייכו רבנן הויתו. היינו דאמרי אינשי: בוצין בוצין מקטפיה ידיע.

Rabbi Yosei said: A minor lying in a cradle is included in a *zimmun*. The Gemara objects: Didn't we learn in the mishna that women, slaves, and minors are not included in a *zimmun*? The Gemara responds: Rabbi Yosei stated his opinion in accordance with the opinion of Rabbi Yehoshua ben Levi, as Rabbi Yehoshua ben Levi said: Although a minor lying in a cradle is not included in a *zimmun*, one may make him an adjunct to complete an assembly of ten people, enabling them to invoke God's name in a *zimmun*. On the subject of completing a *zimmun*, Rabbi Yehoshua ben Levi said: Nine Jews and a slave join together to form a *zimmun* of ten... Rav Huna said: Nine plus an ark in which the Torah scrolls are stored join to form a quorum of ten. Rav Nahman said to him: Is an ark a man, that it may be counted in the quorum of ten? Rather, Rav Huna said: Nine who appear like ten may join together. There was disagreement over this: Some said this *halakha* as follows: Nine appear like ten when they are gathered. And some said this *halakha* as follows: Nine appear like ten when they are scattered,

the disagreement being which formation creates the impression of a greater number of individuals. Similarly, **Rav Ami said: Two people and Shabbat join** to form a *zimmun*. **Rav Nahman said to him: Is Shabbat a person**, that it may be counted in a *zimmun*?... With regard to a minor's inclusion in a *zimmun*, **Rabbi Yoĥanan said: A mature minor**, i.e., one who is still a minor in terms of age, but is displaying signs of puberty, **is included in a *zimmun***. That opinion was also taught in a *baraita*: **A minor who grew two pubic hairs**, a sign of puberty, **is included in a *zimmun***; and **one who did not grow two hairs is not included in a *zimmun***. And one is not exacting with regard to a minor... The Gemara concludes: **The *halakha* is not in accordance with all of these statements**. Rather, the *halakha* is in accordance with this statement that **Rav Nahman said: A minor who knows to Whom one recites a blessing is included in a *zimmun***. The Gemara relates that **Abaye and Rava**, when they were children, **were seated before Rabba**. **Rabba said to them: To whom does one recite blessings?** They said to him: **To God, the All-Merciful**. Rabba asked them: **And where does the All-Merciful reside?** **Rava pointed to the ceiling**. **Abaye went outside and pointed toward the heaven**. **Rabba said to them: You will both become Sages**. It is as the popular saying goes: **A cucumber can be recognized from its blossoming stage**. Similarly, a great person can be recognized even from a young age.

8. תוספות מסכת ברכות דף מח. ד"ה ולית הלכתא ככל הני שמעתתא

... ואומר ר"ת אף על פי דלית הלכתא ככל הני שמעתתא מיהו הלכה כריב"ל דאמר קטן ממש עושין אותו סניף לעשרה... פי' לברכת המזון וה"ה לתפלה... ויש מצרפין קטן לתפלה רק **שיהא חומש בידו** ואומר ר"ת **דמנהג שטות הוא** דכי היכי דאמר אטו ארון גברא הוא ה"נ אטו **חומש גברא הוא** ועוד הא דקאמר קטן מצטרף היינו **אפי' בלא חומש** ועוד דלא חזינן בשום דוכתא דמהני אלא בעובדא דעבור השנה כשעולין בעליה בפרקי דרבי אליעזר (פ"ח) דקאמר בשלשה מעברין את השנה ר' אליעזר אומר בעשרה **ואם נתמעטו מביאין ספר תורה** ועושין עגולה וכו' ואין מזכיר שם שיהא הקטן אוחז הס"ת והתם נמי לא קאמר אלא ספר תורה העשוי בגליון אבל חומשין שלנו לא... וגם היה אומר ר"י **שגם רבינו תם עצמו לא היה נוהג לעשות כן לעשות קטן סניף לעשרה ולא עשה מעשה והלכך אפי' חומש בידו לא מהני** כדפירשנו כיון דלא אתהני קטן לבדו גם חומש בידו לא אתהני ומיהו קטן פורח ויודע למי מברכין משמע שמברכין עליו גם בשלשה כברייתא וליכא מאן דפליג...

9. מגן אברהם סימן נה ס"ק ה

ה (פמ"ג) (מחה"ש) בשעת הדחק. **אפי' בלא חומש** כ"ה בד"מ ומיהו דוקא א' ולא ב' ולבוש כתב שלא ראה נוהגין לצרפו אפי' בשעת הדחק ומיהו **בזמנינו נוהגים לצרפו ע"י חומש** שבידו ומיהו **דוקא לשמוע ברכו וקדיש** שהוא חיוב אבל **קדיש שאחר עלינו לא יאמרו:**

10. שו"ת אגרות משה אורח חיים חלק ב סימן יח

בקטן אם יש לצרפו לעשרה לתפלה בשעת הדחק ג'... בדבר אם יש להחשיב שעת הדחק באם ע"י שלא יצרפו את הקטן למנין עשרה לתפלה יש לחוש **שיתבטל המנין** ח"ו, פשוט שצדק כתר"ה **שזהו שעת הדחק גמור** אף שיש ביהכ"נ אחר שיכולין המתפללין לילך לשם, משום שהרחוקים משם **אפשר לא ילכו**, וגם הקרובים גם לשם יש לחוש שלא ילכו למקום שאין רגילין ויתבטלו מתפלה בצבור ומקריאת התורה ומכל אמירת דבר שבקדושה, ואף אם ילכו כולם לביהכ"נ האחר הרי **יתבטלו מלמוד השיעורים** שלומדים בביהכ"נ זה, ואף אם גם שם יהיו שיעורים ללמד הא **לא מכל אדם זוכה ללמד** כדאיתא בע"ז שהתירו לר' יוסי אף לכהן לצאת מא"י לחו"ל אף שנטמא מטומאת ארץ העמים שאסור ואף ליטמא בבית הפרס דרבנן אף כשמוצא ללמד עיין שם... ולכן אם יש לחוש שע"י שיפסקו איזה פעמים להתפלל בכאן יתבטל המנין דכאן הוא ודאי שעת הדחק שבזה מצרפין להרמ"א ולהמג"א בסי' נ"ה לפי המנהג שכתבו. אבל עיקר הדין אם רשאי בצירוף קטן או לא שפליגי הראשונים הא אין בידנו להכריע ועל מנהג המג"א נמי רוב האחרונים חולקין. אבל לע"ד מסתבר דאחרי שמפורש בר"ן מגילה דף כ"ג דהא דאין אומרין דבר שבקדושה בפחות מעשרה הוא רק **אסמכתא דמדרבנן** הוא... וגם מפורש כן בפמ"ג... ובדברנן כשאיפליגו רבותינו הא יש לילך אחר המיקל כדאיתא ברמ"א חו"מ סי' כ"ה סעי' ב' והמקילין הם גדולים שהוא הרב האי גאון והר"ף והר"ה ור"ת, אך בכאן הרוב הם שסוברין שאינו מצטרף ולכן אף שהוא רק מדרבנן יש לפסוק כהרבים כדאיתא ברמ"א שם. אבל א"כ הא **בשעת הדחק יש לסמוך אדעת יחיד באיסור דרבנן** כדאיתא בהנהגות או"ה בש"ך יו"ד ס"ס רמ"ב בדין ב', ועיין בט"ז סי' רצ"ג סק"ד שמיקל בשעה"ד כדעת יחיד אף בדאורייתא אך בזה פליגי הש"ך שם בנקה"כ, אבל כיון שהוא רק איסור דרבנן גם להש"ך יש לסמוך על היחיד... ולכן אם כתר"ה רוצה לצרף בשעה"ד כזה קטן אחד הרשות בידו. ואם אפשר **טוב שיהיה קטן בן י"ב שנה** שהוא מופלא סמוך לאיש... ואף שבשעה"ד יש לסמוך לצרף הקטן אף בלא חומש, טוב שיהיה בידו חומש בגלילה וכיון שבזמננו ליכא חומשים כאלו **יש ליתן לו ס"ת** ואף שהיא פסולה סגי לגבי זה לצאת ידי מנהג המג"א. אבל בעת שיקרא הקטן ק"ש ויתפלל בלחש אסור לו לאחוז הס"ת ולכן **תהיה הס"ת מונחת על השלחן והקטן יאחוז בהעץ חיים**, וגם כדי שיהיו העם רשאים לישיב טוב שהס"ת תהיה מונחת על השלחן והקטן יעמוד אצלה ויאחז בהעץ חיים. וטוב **שהש"צ לא יתפלל בלחש** אלא יחכה בשירה חדשה עד אחר שיגמרו העם תפלה בלחש ויתחיל בקול רם ובזה יוצא ידי חובתו דהא מה שמתפלל הש"צ בלחש הוא רק כדי להסדיר את תפלתו שאין זה חיוב כ"כ ובפרט כשמתפלל מן הסודור... ולכן לא יתפלל בלחש אלא בקול רם לבד שיהיה הנידון בזה רק בשביל קדיש וקדושה שהוא רק איסור מדרבנן. וכן **קה"ת הוא רק מדרבנן**... יש לסמוך אדעת המעטים ולצרף הקטן לתשעה גדולים...

11. שו"ת חלקת יעקב אורח חיים סימן כח

...ולכאורה צריך להבין האיך שייך להקל בשעת הדחק, כיון דכל הפלוגתא הוא בשעה"ד, **דאין לך דחק יותר מזה שאין מנין בלי הקטן ואפה"כ יש אוסרין**... אכן נלפע"ד דזה **תלוי בראות עיני הדיין**, למשל אם כבר התפללו במקום הזה ורוצים כמה אנשים

להתפלל אח"כ עוד הפעם ע"י צירוף קטן זה לא מקרי שעה"ד, אבל במקום שיש מנין מצומצם ואם לא יצרף להקטן ולא יהיה מנין באותו היום יש חשש שיתרשלו עי"ז גם הבאים מלבוא עוד בחששם שמא לא יהי' מנין ויתבטל על יד זה המנין ותפילה בציבור של אותו המנין מכל וכל, זה מקרי שעת הדחק, כיון דרובא דרובא יש מנין גדולים, ואם לפעמים מצרפים הקטן בכדי שלא יתבטל מנין התדירי ושלא יתרשלו הבאים מלבוא זה שעת הדחק שמתיר הרמ"א, וזה באמת הטעם מה שפסק הרמ"א בס"י קצ"ט ס"י דאין לצרף קטן לזימון משום דבשם לא שייך שעה"ד דאין שום דחק אם לא יברכו בזימון, אבל בתפילה יש חשש שיתבטל המנין דתפלה בציבור...

12. שו"ת מהרש"ם חלק ג סימן קסב

... כיון שכופה להתפלל בלחש ומוחה מלענות אמן בכל כחו וגורם חינוך הקטנים ע"ד מינות בודאי מהראוי להתרחק ולהפרד משם והוי שעה"ד ממש ויכולו לצרף קטן וס"ת בידו בשעה שיאמרו דברי קדושה וכדומה וכמו שהעיד מהר"י ממרויש שהסכימו כן מן השמים ובכ"ז יזהרו שלא להרבות בקדישים אחר מזמורים ועלינו וכדומה זולת במקום החיוב גמור כמ"ש בש"ע.

13. שו"ת משנה הלכות חלק ד סימן ח

...אף שראיתי לידיד נפשי הגר"מ פיינשטיין בספרו איגרות משה א"ח ח"ב ס"י י"ח דהיכי דחיישינן דילמא יפסוק המנין כה"ג מקרי שעה"ד מ"מ לפענ"ד דכה"ג לא מקרי שעה"ד היכי דדר בעיר שאפשר לקרא אדם מן השוק למנין שהוא גדול ולא מקרי שעה"ד אלא אם הוא במקום שלא נמצא אדם גדול.

14. שו"ת יביע אומר חלק ד - אורח חיים סימן ח

... ולכאורה האי מילתא תליא בילפוטא דקראי... ולפ"ז אם עיקר הלימוד מבני ישראל דכתיב גבי השבטים, אמרינן דון מינה ומינה, מה להלן כולם גדולים אף כאן אין קטן מצטרף לעשרה. ורק אם לומדים עדה עדה מעדת קרח דכתיב בהן הבדלו מתוך העדה הרעה הזאת. (וכל בי עשרה מנייהו נקראים עדה כדיליף גם ממרגלים) י"ל שאף קטנים בכלל, כדכתיב בהו יצאו נצבים פתח אהליהם הם ונשיהם ובניהם וטפם. וע' בפרש"י שם (במדבר טז כז). ע"ש... והנה מ"ש עוד הארחות חיים בשם מהר"ם מרוטנבורג... בקצרה אודיעך שיש לך לצאת מבהכ"נ כשמצרפין קטן לעשרה, ולא תבא תקלה על ירך לעבור על דברי ר"ת, ומי הוא זה שראוי לעבור ע"ד ר"ת... ובודאי שכן עיקר גם לאחינו בני אשכנז. אלא שאין למחות בחזקה במי שמיקל להם בזה, מפני המחלוקת. אבל לדידן דאזלינן בתר מרן שקבלנו הוראותיו, ואיהו ס"ל שאין להקל בזה אפי' בשעה"ד (כמבואר בב"י ובש"ע), בודאי שאפי' בישב קטן שאין שם מנין לעולם אין לצרף קטן לעשרה... (ה) ותבט עיני בשו"ת מהרש"ם... כתב, ובגוף הדין מצאתי בשו"ת מן השמים למהר"י ממרויש ומקורביל (בס"י נב) שכ', ועוד שאלתי אם מותר לעשות ב' סיניפין מאותן שהגיעו לחינוך כגון בני י' או י"א שנים, אחרי שהם בני חינוך דרבנן, או אסור לעשות כן אפי' שאין שם מנין. והשיבו, הקטנים עם הגדולים יוסף ה' עליכם. עכ"ל. הרי שהסכימו לצרף אפי' ב' סיניפין וכו', וכבר האריך הברכי יוסף בשו"ב (שאלוניקי, ס"י תקפט), להחזיק בשו"ת מן השמים הנ"ל, בכל דין שנחלקו בו הפוסקים ונשאר בלי הכרעה, ושאינן זה בכלל אין משגיחין בבת קול וכו'. ולכן בנ"ד דהוי שעה"ד ממש ויכולו לצרף קטן וס"ת בידו בשעה שיאמרו דברים שבקדושה... ואני בעניותי כבר הארכתי בס"ד על פתגם דנא (אם אפשר לסמוך על הכרעת שו"ת מן השמים נגד המבואר בש"ע והפוסקים שאנו הולכים בעקבותיהם), בשו"ת יביע אומר ח"א (חאו"ח ס"י מא - מב), והעלתי בס"ד שגם באלו שייך הכלל שאמרו חז"ל לא בשמים היא... (ז) אלא דאכתי יש מקום לבעל דין לחלוק בנ"ד, ולומר שהרוצים לסמוך בשעה"ד על המקילים גם למרן הש"ע שפיר דמי. לפמ"ש הש"ך יו"ד (ס"י רמב בהנהגת או"ה סק"ה) שאם מרן המחבר מביא בתחלה סברא אחת בסתם ואח"כ כ' שיש מי שאומר להתיר, הוא מפני שנ"ל עיקר כהסברא שהביא בסתם והסברא השניה היא טפלה בעיניו וכו', ואם הוא אסור דרבנן יש לסמוך על סברת י"א להתיר בשעת הדחק... דשאני הכא שאחר שהובאו בש"ע דעת היש מתירין לצרף קטן למנין, סיים ולא נראו דבריהן לגדולי הפוסקים. ולא סגי ליה שהביא דעת יש אוסרין לחלוק על היש מתירין. ובכה"ג נראה שלא הביא דברי המתירים אלא לבטל סברתם... (י) מסקנא דדינא שבכפרים וישובים קטנים שאין שם עשרה גדולים, ומוכרחים לצרף קטן לעשרה, אעפ"כ אין להתיר בזה לעשות מעשה נגד דעת מרן שקבלנו הוראותיו, שסובר שאפי' בשעת הדחק אין הקטן מצטרף למנין לומר קדיש וקדושה. וכן לענין קריאת התורה אין הקטן מצטרף לעשרה. (אף על פי שהוא עולה למנין שבעה, כשיש מנין בלעדו). ואם ברצון המתפללים לצרף קטן לעשרה, כל מי שנגע ה' בלבו יצא לחוץ ואל יתפלל עמהם כדי שלא תארע תקלה על ידו בברכות לבטלה של חזרת י"ח. ובקהלם אל יחד כבודו. וכמו שהורה כן מהר"ם מרוטנבורג בתשובה. והנלע"ד כתבתי.

15. שו"ת משיב דבר חלק א סימן ט

...אשר שאלו ממני לדעת הכרעה בצירוף קטן לדברים שבקדושה נפלאתי האיך אפשר להכריע בדבר שכבר נחלקו הראשונים והאחרונים ז"ל, מאן דעביד הכי לא משתבש ומאן דעביד הכי לא משתבש, אמנם יותר טוב שלא להנהיג צירוף קטן עד שיגדל ויהיה לאיש כי אם ינהגו כך כעת שהוא שעת הדחק יהיה נשאר כן אף כשיגדל ואז לא יהיה שעת הדחק, ואין למע"כ להצטער מהעדר אמירת דברים שבקדושה, וכשם שמקבלים שכר על הדרישה במקום שאפשר כך יקבלו על הפרישה במקום שא"א...